

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

«وَكَايْنٍ مِنْ نَبِيِّ قَاتَلٍ مَعَهُ رَيْثُونَ كَثِيرٌ فَمَا وَهَبُوا لِمَا أَصَابَهُمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَ مَا صَعَفُوا وَ مَا اشْتَكَاؤُوا وَ اللَّهُ يُحِبُّ الصَّابِرِينَ»
و چه بسیار پیامبرانی که همراه او توده‌های انبوه، کارزار کردند؛ و در برابر آنچه در راه خدا به ایشان رسید، سستی نوزیدند و ناتوان نشدند؛ و تسلیم [دشمن] نگردیدند، و خداوند، شکیبایان را دوست دارد.

[آل عمران/ ۱۴۶]

ما به نام اتحاد اسلام قیام کردیم و به این جمعیت مقدس منتسبیم؛ ولی باید دانست که طرفدار اسلامیم به معنای ساده‌ی آن (انما المومنون اخوه). یعنی می‌گوییم در این موقع که تشتت کلمه و اختلاف اسلامیان، مسلمانان را به دست دشمن عمومی، ذلیل و زبون کرده، نباید مسلمانان برادر کشی کنند و به نام شیعه و سنی و سایر عناوین مذهبی به جان هم افتاده و مجال استفاده را به دشمن عمومی بدهند.

روزنامه جنگل، س ۱، ش ۲۸، ص ۲

احیا اماکن و ابنیه فعالیت‌های نهضت جنگل و ساماندهی بازدیدهای عمومی از آن

اسحاق اثری^۱

اکنون که بیش از صد سال از پایان نهضت جنگل می‌گذرد، باید برای شناخت نهضت، علاوه بر مطالعه آثار مکتوب، به مشاهده آثار و اماکن میدانی آن وقایع نیز بنشینیم. همان کاری که امروز بر عهده موزه‌ها است. فلسفه شکل‌گیری موزه‌ها، دیدن و ارتباط بصری با موضوعات تاریخی و گذشته است. اما مشاهده میدانی باید برای مخاطب هم دارای جاذبه باشد و هم هویت^۲ او را نشان دهد. در واقع فضاسازی محیطی اثر مستقیم بر ذهنیت فرد دارد.

در طول تاریخ نهضت‌های مختلفی رخ داده که گاهی برخی موفق بوده‌اند و بعضی هم نتوانستند به اهداف نهایی خود برسند. اما وقتی بانیان آنان دارای استقلال فکری باشند، روح جامعه را می‌سازند.^۳ بی‌شک یکی از قیام‌های سازنده در تاریخ اسلام، ایران و گیلان در دوره معاصر، نهضت جنگل است. موسسان جنگل اشخاصی متشجع و اکثراً از عالمان دین و با سابقه مبارزاتی بودند که در کنار فرد متنفذ و محوری نهضت یعنی «میرزا کوچک جنگلی» توانستند حرکتی ضد استعماری و ضد استبدادی را شکل دهند.

۱. پژوهشگر تاریخ معاصر و دانشجوی کارشناسی ارشد علوم سیاسی.

۲. مرتضی مطهری، ۱۴۰۰، ص ۵۲.

۳. هویت عبارت است از مجموعه نگرش‌ها و ویژگی‌ها و روحیات که یک «خود» را از «دیگران» متمایز می‌کند.

بازدید عمومی را دارند و در حال حاضر نیز چنین استفاده‌ای می‌شوند. این اماکن عبارتند از:

۱) موزه خانه میرزا کوچک جنگلی: این خانه در محله استاد سرای رشت واقع شده و خانه پدری میرزا کوچک بوده. متولی موزه شهرداری رشت است و در حال حاضر فعال می‌باشد. در سال ۱۳۹۸ یک بازبینی کلی در محتوا و چینش فضای این موزه انجام گرفت.

۲) مزار میرزا کوچک جنگلی: این مزار در قبرستان اطراف بقعه سلیمان بن داراب در محله سلیمانداراب و با فاصله کمی از میدان انتظام (رازی) رشت قرار داد. پیکر جمعی از اعضای

خانواده، یاران و علاقه‌مندان به میرزا کوچک در آنجا مدفون است. این قبرستان، گلزار شهدای دفاع مقدس و شهید دفاع از حرم نیز می‌باشد.

۳) برج روستای مناره بازار: یک برج دیده بانی است که در روستای مناره بازار شهرستان صومعه سرا قرار دارد. این سازه متعلق به دوره صفویه می‌باشد و در زمان نهضت جنگل هم

در حال حاضر آن چیزی که می‌تواند این هدف را تامین کند اماکن و ابنیه باقی مانده از نهضت جنگل است. متأسفانه بسیاری از بناهای مورد استفاده جنگلی‌ها در طول این سال‌ها از بین رفت و هیچ اثری از آنها باقی نمانده. اما برخی اماکن همچنان موجود هستند و قابلیت احیا دارند و از طرفی برخی هنوز شناسایی نشده‌اند! که پیگیری وضعیت آنان در شرایط کنونی ضروری است. این نوشتار در دو بخش «احیاء اماکن و ابنیه» و همچنین «ساماندهی بازدیدهای عمومی» تدوین شده تا بتواند گامی موثر در شناسایی و تثبیت آثار مرتبط با نهضت جنگل و معرفی آنان به نسل جدید داشته باشد.

احیاء اماکن و ابنیه

برای احیاء اماکن و ابنیه مربوط به نهضت جنگل، باید بر اساس منابع مکتوب و پژوهش میدانی، ابتدا به ثبت جغرافیای مربوط اقدام کرد و سپس به وضعیت سنجی آنها دست یابیم تا بتوان تصمیم درستی در قبال احیاء، مرمت و یا بازساخت آنها گرفت.

ثبت جغرافیای اماکن

پس از انجام تحقیق و پژوهش و به دست آوردن محل فعالیت‌های نهضت جنگل، باید این نقاط مشخص شده، ثبت جغرافیایی شوند. این نقاط شامل ابنیه موجود و مکان‌هایی که در گذشته ابنیه بوده ولی اکنون از بین رفته می‌شود، حتی نقاطی که انتسابشان قطعی نشده نیز باید مورد ثبت قرار گیرند تا مطالعه بیشتری روی آنها صورت گیرد. از اماکن به دست آمده می‌توان کار مکتوب مرجع و یا نرم افزار ساخت و جهت مکان شناسی بازدیدها استفاده کرد.

وضعیت سنجی اماکن

بر اساس تحقیق صورت گرفته، اماکن فعالیت‌های نهضت جنگل به سه دسته تقسیم می‌شوند: ابنیه شناسایی شده موجود، جغرافیای ابنیه شناسایی شده ناموجود و اماکن شناسایی نشده.

ابنیه شناسایی شده موجود

ابنیه موجود از نهضت جنگل شامل دو گروه هستند: بازسازی شده و بازسازی نشده. آنهایی که بازسازی شده‌اند، قابلیت

۶) مزار دکتر حشمت: دکتر ابراهیم حشمت طالقانی از اعضاء نهضت جنگل بود که نهایتاً تسلیم نیروهای دولت مرکزی شد و توسط آنان اعدام گشت. پیکر او در کناره محوطه مسجد چله خانه رشت دفن شد. در سال ۱۳۹۸ یادمانی بر مزار او ساخته شد.

۷) مدرسه علمیه حاجی حسن یا همان مدرسه علمیه صالح آباد: در بازارچه صالح آباد در اطراف میدان سبزه میدان رشت قرار دارد و محل تحصیل میرزا کوچک بوده.

۸) مدرسه علمیه جامع: جنب مسجد جامع و در راسته زرگران بازار رشت است و محل تحصیل میرزا کوچک بود.

۹) حوزه علمیه محمودیه: در نزدیکی میدان بهارستان تهران است و میرزا کوچک مدتی در آنجا مشغول به تحصیل شد.

مورد استفاده قرار گرفته است. بخش زیادی از برج تخریب شده است ولی قسمت باقی مانده مرمت شده و قابل بازدید است.^۱

۴) عمارت کسما: این ساختمان دارالحکومه کسما بود و بین مردم منطقه به ساختمان عمارت شهرت دارد. کسما امروزه از توابع شهرستان صومعه سرا است ولی در گذشته کسما مرکزیت داشته و به همین دلیل دارای ساختمان حکومتی بود. این ساختمان در زمان نهضت جنگل، مدتی کوتاهی مقر مرکزی جنگلی ها محسوب می شد.^۲ این بنا به تازگی توسط مالک خصوصی بازسازی شد.

۵) حمام کسما: این بنای قاجاری، حمام عمومی کسما بود که در زمان جنگ ها به عنوان محل حفظ و نگهداری مجروحین جنگل مورد استفاده قرار گرفت.

۱. در تحقیقات محلی نگارنده، چند نفر از مردم منطقه به نقل از پدر بزرگ های خود می گفتند «که جاده قدیم به شکل امروزی نبود و این برج طوری بود که می شد جاده قدیم را دقیقاً دید و اگر از طرف دشمن تحرکی صورت می پذیرفت، از روی برج به راحتی قابل تشخیص بود.» چون این روستا نزدیک گوراب زرمیخ بود، در دوره جنگل از آن خیلی استفاده می کردند.

۲. محمد علی گیلک در کتاب معروف خود «تاریخ انقلاب جنگل» از این ساختمان یاد کرده است.

میرزا کوچک بود. این مدرسه چند سال، پایگاه اصلی نهضت بود و جلسات هیات اتحاد اسلام نیز در آن برگزار می‌شد. در تمام منابع نهضت جنگل، به طور تفصیلی به نقش این بنا پرداخته شده است.^۲ متولی این ساختمان شهرداری گوراب زرمیخ است.

۳) **بقعه کسما:** یک زیارتگاه در روستای کسما است که محل دفن دو نفر از سادات می‌باشد. در دوره نهضت، محل تدفین شهدای جنگل بوده که بر اثر تغییرات ساخت و ساز در صد ساله اخیر آثار قبلی آن مزارها از بین رفته. تصویر قدیم و جدید بقعه:

۴) **خانه کسمایی‌ها:** خانواده کسمایی افراد شاخصی دارند که در نهضت جنگل فعال بودند. مثل احمد کسمایی یا برادرش کبریت خان. این خانواده در روستای کسما در یک محوطه خاصی ساکن بودند که یکی از آن خانه‌ها، به جا مانده است.

اما ابنیه‌ای که موجود می‌باشند و می‌توان آنها را مورد بازسازی و استفاده قرار داد به شرح ذیل می‌باشند:

۱) **ساختمان دیده‌بانی چمارسرا:** این سازه در محله چمارسرا رشت واقع شده و متاسفانه تاکنون کار کارشناسی بر روی آن صورت نگرفته است. مردم بومی منطقه آن را به بازداشتگاه نهضت جنگل می‌شناسند؛ اما از آنجایی که چمارسرا در قدیم ورودی شهر رشت بوده و ساختمان دارای قسمت‌های نظارت کننده است، احتمالاً این بنا کاربری دیده‌بانی دارد. ناگفته نماند بعضی قسمت‌های آن شبیه یک حمام است.^۱

۲) **مدرسه نظامی گوراب زرمیخ:** این ساختمان در بخش گوراب زرمیخ شهرستان صومعه سرا واقع شده. قسمت‌های زیادی از آن تخریب شده اما قابلیت بازسازی دارد. در زمان نهضت جنگل، مدرسه نظامی نهضت جنگل بود که ریاست آن با خود

۱. نگارنده به همراه آقای وحید خسرو مرادی (مسئول فرهنگی بسیج دانشجویی استان گیلان) در تحقیقات محلی، این سازه را شناسایی نمودیم. این ساختمان مالک خصوصی دارد و در حال حاضر خانواده‌ای در آن ساکن هستند. این بنا در جنب پمپ بنزین محله چمارسرای رشت است.
 ۲. صبوری دیلمی که یکی از دانش‌آموختگان این مدرسه بود، در کتاب خاطراتش «نگاهی از درون به انقلاب مسلحانه جنگل» به این مدرسه اشاره دارد.

۱) مجلس سنای جنگل: این بنا مقر جنگلی‌ها در کسما بود و به علت تبادل نظر و مشورت‌های صورت گرفته به آن مجلس سنای جنگل می‌گفتند. ساختمان اصلی، تخریب شده و در حال حاضر دبیرستان دخترانه کوثر نام دارد. آخرین عکس این بنا در سال ۱۳۷۰ و بنای فعلی:

۲) مدرسه اسلامی: در کسما واقع شده. قبلا یک مکتب‌خانه بوده و زمانی که روس‌ها گیلان را اشغال کردند از آن به عنوان یک مرکز نظامی استفاده کردند. وقتی نهضت جنگل، کسما

را به دست گرفت، آنجا را به مدرسه تبدیل کرد و نامش را مدرسه اسلامی گذاشت. در حال حاضر دبستان حضرت عباس (س) نام دارد.

۳) بیمارستان‌های جنگل: جنگلی‌ها برای رسیدگی به مجروحین جنگ‌ها و همچنین جهت استفاده مردم و مداوای بیماران بیمارستان‌هایی برپا کردند که حدود بعضی از آنها معلوم است؛ مانند بیمارستان گوراب زرمیخ که در حال حاضر یک مدرسه است.

۴) منزل سید احمد مدنی: سید احمد مدنی از فعالان نهضت جنگل است. منزل او در کوچه قلمستان اطراف میدان دفاع

این خانه یک سازه چوبی است و مالک خصوصی دارد.^۱

۵) کارخانه احمد کسمایی: یک کارخانه پیله خشک کنی در روستای کسما بود که پس از تسلیم صاحب کارخانه یعنی احمد کسمایی، توسط دولت وقت مصادره شد. این کارخانه تا اوایل دهه ۸۰ فعال بود. در حال حاضر مالک آن وزارت جهاد کشاورزی است.^۲

۶) خانه حسن خان آلیانی: خانه میرزا حسن خان آلیانی. که از اوایل نهضت جنگل حضور داشت. در منطقه آلیان، محل تجمع جنگلی‌ها بود. این بنا به شدت تخریب شده و مقدار بسیار کمی از آن باقی مانده است.

جغرافیای ابنیه شناسایی شده ناموجود

اما در دوره نهضت جنگل بناهایی مورد استفاده بود که در حال حاضر تخریب شدند و یا حتی تبدیل به کاربری متفاوتی شدند. البته حدود کلی بعضی‌ها معلوم و برخی نامعلوم است. به طور مثال:

۱. البته برخی‌ها این خانه را متعلق به کبریت خان می‌دانند.

۲. گفتگوی نگارنده با دکتر فرزاد همتایی.

برخی اماکن و ابنیه ناشناخته باقی مانده است. در شرایط فعلی تحقیق میدانی برای شناسایی اماکن مربوط به نهضت جنگل ضروری به نظر می‌رسد زیرا اگر زمان بیشتری بگذرد امکان تخریب و ناشناخته ماندن آن فضا بیشتر هست.

ساماندهی بازدیدهای عمومی و راهیان نهضت جنگل

همه مطالب مطرح شده تاکنون بدین جهت بود که بتوان اماکن و ابنیه نهضت جنگل را با هدف شناخت بیشتر نهضت به عموم جامعه معرفی کرد. تاکنون برخی نهادها یا موسسات، بازدیدهایی را برنامه‌ریزی و اجرا کرده‌اند. یکی از منسجم‌ترین بازدیدهای انجام شده تاکنون، طرح راهیان نهضت جنگل بوده که توسط بسیج دانشجویی استان گیلان در سال ۱۴۰۰ و به مناسبت صدمین سالگرد شهادت میرزا کوچک جنگلی در اردویی دوازده روزه اجرا گردید. طرح مذکور بر اساس الگوگیری از سفرهای راهیان نور مناطق عملیاتی جنوب و غرب کشور بوده و در سال ۱۴۰۱ در ذیل همین کنگره بین‌المللی شهید میرزا کوچک جنگلی نیز در حال اجراست.

البته با توجه به ظرفیت‌های موجود در استان، و معرفی اماکنی که در این مقاله به آن اشاره شد، می‌توان علاوه بر حفظ و احیاء آثار مربوطه، به نشر و توزیع افکار اصیل میرزا کوچک در حفظ هویت دینی و ملی و مبارزه با استکبار و استعمار و مقاومت در برابر جبهه کفر با خط روایی صحیح نیز پرداخت که بسیاری از آسیب‌های مربوط به حوزه گردشگری را نیز نداشته باشد؛ که این مهم، ساماندهی اماکن و محتوای مورد نظر را امری ضروری می‌نماید.

منابع:

- پرتو، افشین، ۱۳۹۴، نگاهی از درون به انقلاب مسلحانه جنگل (خاطرات محمد حسین صبوری دیلمی)، فرهنگ ایلیا، رشت، اول.
- پندی، کیوان، ۱۳۸۴، سرزمین و مردم فومنات، حق شناس، رشت، اول.
- رضائی نژاد، بهنام، ۱۳۹۶، راهنمای توصیفی مآخذ نهضت جنگل، فرهنگ ایلیا، رشت، اول.
- فخرایی، ابراهیم، ۱۳۴۴، سردار جنگل، جاویدان، تهران، سوم.
- نجفی، موسی، ۱۳۸۹، ساحت معنوی هویت ملی ایرانیان، دفتر نشر معارف، تهران، سوم.
- گیلک، محمد علی، ۱۳۷۴، تاریخ انقلاب جنگل، نشر گیلکان، رشت، اول.
- مطهری، مرتضی، ۱۴۰۰، فلسفه تاریخ (جلد اول)، صدرا، تهران، چاپ سیزدهم.
- اسماعیل پور، اسماعیل، ۱۳۸۵، وقتی مسجد چله خانه گلباران شد: بادی از یار دیرینه جنگلی‌ها، دکتر حشمت، جام جم، ۱۱ آذر ۱۳۸۵.
- علم، محمدرضا، پاییز ۱۳۸۶، ریشه‌های هویت ایرانی در قیام میرزا کوچک خان جنگلی، مطالعات ملی، س ۸، ش ۳.
- پایان نامه
- خورشیدی، اعظم، ۱۳۹۲، پژوهشی مردم شناختی در مزارهای آرامگاه میرزا کوچک خان جنگلی در سلیمان داراب شهر رشت، دانشگاه گیلان.

مقدس رشت واقع بود. منزل او محل اولیه جلسات هیئت اتحاد اسلام بود.

۵) منزل دکتر حشمت: همانطور که قبلا اشاره شد دکتر حشمت از فعالان جنگل و ساکن لاهیجان بود و به نوعی نماینده جنگل در شرق گیلان به حساب می‌آمد. منزل او در لاهیجان حدود یک دهه پیش تخریب شد.

۶) مدرسه نظامی لاهیجان: جنگلی‌ها به غیر از مدرسه نظامی گوراب زرمیخ، یک مدرسه نظامی هم در لاهیجان داشتند که حدود این مدرسه در شهرستان لاهیجان نامعلوم است.

۷) منزل شهردار انزلی: زمانی که بلشویک‌های روس به گیلان آمدند، میرزا کوچک در منزل شهردار انزلی با بلشویک‌ها مذاکره کرد و عکس معروفی که از این واقعه وجود دارد در همین مکان گرفته شده است. حدود این خانه در شهرستان بندرانزلی نامعلوم است.

سایر اماکن

اماکن زیر نیز از اماکن مهم مرتبط با میرزا کوچک و نهضت جنگل است که می‌توان با ساخت نماد و یادواره‌هایی، آنها را زنده نگه داشت.

۱. ماسوله؛ از مراکز اصلی نهضت که کانون جنگ هم بود.
۲. روستای گسکره؛ از توابع فومن، محل جنگ و از مراکز فرماندهی نهضت.
۳. قرق کارگزاری رشت و محل اعدام دکتر حشمت.
۴. سبزه میدان رشت؛ محل سخنرانی اعلان پیروزی نهضت جنگل و اعلام جمهوری ایران توسط میرزا کوچک.
۵. کنسولگری انگلیس در رشت؛ محل حمله قوای نهضت به کنسولگری و تصرف این جاسوسخانه و مرکز توطئه علیه ایران و به گروگان گرفتن عوامل انگلیس.
۶. گردنه گدوک محل شهادت میرزا کوچک؛ ارتفاعات کوهستانی ماسال به سمت خلخال.
۷. قبرستان روستای خانقاه از توابع خلخال؛ بیست سال محل دفن پیکر بی‌سر میرزا کوچک و گائوک بود.

۸. قبرستان محله حسن آباد تهران؛ محل دفن سر بریده میرزا کوچک. البته امروزه آن قبرستان، به آتش نشانی تبدیل شده است.

ابنیه شناسایی نشده

با اینکه در طول سالیان گذشته و به خصوص بعد از انقلاب اسلامی تلاش‌های زیادی جهت بازشناسی نهضت جنگل صورت گرفت ولی به علت گذر زمان و عدم توجه نسل کنونی